

Oklevelek és régészeti leletek tanúsága

Benkő Elek–Demeter István–Székely Attila: Középkori mezőváros a Székelyföldön.

Erdélyi Tudományos Füzetek 223. Az Erdélyi Múzeum-Egyesület kiadása,

Kvár 1997. 156 lap + 50 lap fényképmelléklet

A várostörténet sokáig elhanyagolt területnek számított mind a magyar, mind a román történetírásban. A Székelyföld pedig különösen mostohán kezelt terület volt ebből a szempontból, hiszen a régebbi kutatások elsősorban a szabad királyi városok történetére összpontosítottak. De még a kimondottan Székelyfölddel foglalkozó munkák is alig érintették a városok problematikáját; Szádeczky Lajos monográfiája is csak néhány oldalt szentelt e kérdésnek. A legutóbbi évek történetírásában is elég bátortalanul jelentkezett a várostörténet, annak ellenére, hogy több kiváló munka jelent meg a Székelyföld múltjáról, társadalmáról.

A kérdés azért is figyelmet érdemel, mert a székelyföldi mezővárosok nem illeszkednek a magyarországi mezővárosokról kialakult képbe. Ez utóbbiak kutatása a közeli évtizedekben fellendült a Mályusz Elemér, Bácskai Vera, Kubinyi András, Orosz István és mások munkássága nyomán. Mivel a székelyföldi mezővárosok sajátos színfoltot képviselnek a középkori Magyarország városhálózatának palettáján, legfőbb ideje volt, hogy valaki(k) végre összegezzék azt, amit kialakulásukról és korai történetükről tudunk az eddig kiadott források alapján. Egy kisebb tanulmány keretében ezt már megkísérelte Balogh Judit (*A székely város a 16–17. században. = Város és társadalom a XVI–XVIII. században. A Miskolci Egyetem történettudományi tanszékeinek konferenciáján elhangzott előadások anyaga. Mályi, 1992. december 15–16. Studia Miskolciensia 1.*), sokban hasonló eredményre jutva szerzőinkkel. A *Középkori mezőváros a Székelyföldön* című kötet sokkal részletesebben, egyes részkérdésekre is kitérve és főképp gazdag régészeti anyaggal kiegészítve mutatja be korai történetüket.

A könyv két különálló részre tagolódik. Az első a székelyföldi mezővárosok történetét vázolja fel a kiadott források, jelesül a Székely Oklevéltár és az Erdélyi

Országgyűlési Emlékek kötetei, valamint más könyvszerzet alapján. Külön alfejezetekben taglalja kialakulását, jogállását, a polgár-nemes ellentétet, adózásukat, a vásár- és vámjövendelmeket, a kocsmáltatás kérdését, a mesterségeket és céheket, a falvak bekebelezését a városokba. Külön alfejezet foglalkozik Marosvásárhelyvel mint az egyetlen szabad királyi várossal a Székelyföldön.

Szabó Károly nyomán a régebbi szakirodalom és az újabb helytörténeti munkák is a székely városok szabaldalmát Luxemburgi Zsigmondtól eredeztetik egy 1427. évi oklevél alapján, amely szerint minden székely székben van kiváltságokkal élő város. Bár kiváltságlevél nem maradt fenn, de a fontosabb székely mezővárosok a 15. században *oppidum*ként jelennek meg a forrásokban, sőt időnként a *civitas* és *oppidum* megnevezés váltakozik. A kiváltság nyeresése azonban csak egy állomás – ha mégoly fontos is – az urbanizációs folyamatban. Ezt támasztják alá a szerzők az igencsak szórványos forrásokkal és főképpen a régészeti leletekkel. Ennek kapcsán hangsúlyozzák a szoros kapcsolatot a székely székek kialakulása és a központi szerepkört betöltő mezővárosok születése között is. Erre a szoros kapcsolatra mutat az is, hogy a székeket néha a területükön fekvő mezővárosról nevezik el. Érdekes a Sepsiszentgyörgy és Sepsiszék közti 1492. évi viszály újraértelmezése is, amikor Báthory István vajda visszaítélte Szentgyörgyöt a szék joghatósága alá, mivel nem sikerült bizonyítania, hogy kiváltságos királyi város. Eszerint a mezővárosok jogállásában az alsó szintet jelentette a *jus siccualis*, szemben a *jus regali*szal. Azaz a kiváltságolt királyi mezővárosoktól eltérően a „székely mezőváros” igazgatását és jogszolgáltatását illetően a székek volt alárendelve. A felsőbb státus elérése csak királyi privilégium szerzése révén volt lehetséges. A székelyföldi mezővárosok „privilegizált” korszaka a fejedelemség idején élte virágkorát. Nem

tisztázott azonban, hogy a fejedelemség korát milyen mértékű kiváltságokkal érték meg az egyes települések, mennyiben sikerült a fent említett felsőbb szintre emelkedniük.

A könyv másik terjedelmesebb része egy mezőváros, Székelykeresztúr fejlődését mutatja be az 1991–1995 között végzett régészeti kutatások új eredményeire támaszkodva. A körülmények szerencsés összejárása folytán az említett időszakban olyan leletegyüttes került elő, amelynek alapján a mezővárosok középkori időszakra vonatkozó több olyan következtetés adódott, amely megerősíti vagy éppenséggel új fénybe helyezi az írott források alapján felrajzolt képet. Az összefoglalást és értékelést Benkő Elek végezte Székely Attila ásatási naplói és Demeter István rajzai alapján.

A régészeti leletek összevetése az írott forrásokkal egyedülálló a székelyföldi mezővárosok kutatásában, de sajnos Erdélyben vagy a Kárpátokon túl sincs sok példa rá, éppen ezért a párhuzamok is inkább csak sejthetők. Érdekes a szász analógiák említése: a korai házak, az edények, valamint a település piacutcás alaprajza is a kis szász mezővárosok alaprajzával vehető egybe. Valószínű, hogy Keresztúr kezdeti 13. századi telepítésre vezethetők vissza. A hospeseket említő oklevelek (Kézdivásárhely, Sepsiszentgyörgy), német személynevek (Marosvásárhely), valamint a szabályos telekosztás (Kézdivásárhely) alapján Benkő Elek felveti más székely mezőváros esetében is az esetleges szász telepések korai létét. Szintén fontos megállapítás, hogy „a székelykeresztúri kerámiaanyag olyan nagyobb, a székely Délkelet-Erdélyhez és a közeli szászokhoz egyaránt kötődő erdélyi lelethorizont része, amely hatással volt a moldvai, többek között német és magyar lakosságú mezővárosok tárgyi világára is”.

Keresztúr esetén példázni lehet azt, hogy „ezek a települések gyakran már jóval azelőtt központi jelentőségűek egy-egy szék életében, hogy mezővárosnak mondanák őket, és a környék falvai köréből kiemelkedő voltukat 14–15. századi régészeti leletek is igazolják”. Keresztúr már a 14. században a mezővárosi fejlődés útjára lépett, kiterjedése jóval nagyobb volt a környező falvakénál, és a leletek is a falusi szintet meghaladó ipari tevékenységről tanúskodnak. Különösen a vasfeldolgozás volt fejlett, de a csont- és bőrfeldolgozásnak, valamint a fazekasságnak is maradtak nyomai. A 15. században nagyszabású fejlődés tapasztalható az előző századhoz képest. A földbe mélyített házakat többosztatú, alapincézett házak váltják fel; a plébániatemplomot átépí-

tik; számos mesterségre utaló lelet került elő. A 16–17. században aztán Keresztúr fejlődése lemarad a dinamikusabban fejlődő székközpont, Udvarhely fejlődése mögött, párhuzamosan Keresztúrszék szerepének csökkenésével.

A szerzők részletesen is kitérnek a telkek, házak, pincék, a kerámia és a kályhacsempék bemutatására. Nagyon érdekes és tanulságos a régészeti leletek egybevetése az írott forrásokkal és helyenként a néprajzi analógiák felvillantása is; így sokkal árnyaltabb lesz a kapott kép. Ismét csak sajnálhatjuk, hogy mennyire ritka az ilyenyszerű megközelítés. Különösen a házakról kapunk így plasztikus képet. Összevetve a korabeli falusi házakkal, a mezővárosi házak esetében az eresz (vagy pitvar) már zárt, és esetenként tornác húzódik előtte.

A kerámia esetében figyelemre méltó, hogy a 14. században az edények egy része még őrzi az Árpád-kori fazekashagyományt. Mellette – a 14–15. században – helyi mesterek is készítették azt a finom anyagú, halványvörös kerámiát, amely német hatásra utal, és Dél-Erdélyből Havasalföldön is elterjedt. A 16. században még csak szórványosnak számító mázas kerámia a 17. század közepétől válik tömegessé. Benkő Elek arra is felhívja a figyelmet, hogy a középkorban és a kora újkorban a legfontosabb edénygyártó központok nem a későbből ismert fazekasfalvak, hanem a mezővárosok voltak, amint ezt Keresztúr példája is igazolja. A kályhacsempék kapcsán is kiderül, hogy Keresztúron működtek olyan fazekasok is, akik feltehetőleg céhes helyen tanultak, és jó színvonalú csempéket készítettek, mint például Keresztúri Fazekas István. A nyomódúccokat részben népi faragómesterek, részben azonban már bútorfaragáshoz és mennyezetfestéshez is értő asztalosok készítették. A sokféle motívum és a méret ingadozása azt mutatja, hogy a dűccokat igen változatos forrásokból szerezték be. A felvetett kérdésekre a további kutatás adhat választ, főképpen ami az analógiákat illeti, valamint az interdiszciplináris szemléletmód továbbvitele, jelen esetben különösen a néprajznak lehet nagy szerepe.

A kötetet egy részletes adattár (Keresztúr régészeti kutatása 1991–1995 között), számos rajzos és fényképes tábla, valamint román és német nyelvű összefoglaló egészíti ki.

Benkő Elek, Demeter István és Székely Attila könyve nem csupán hasznos összefoglaló, hanem interdiszciplináris szemléletmódjában példamutató, problémákat felvető és továbbgondolásra serkentő munka.

Pál Judit